

ISSN:2181-0427

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

НАМАНГАН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЛМИЙ АХБОРОТНОМАСИ

НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК НАМАНГАНСКОГО
ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА

2019 йил 4 сон

Бош муҳаррир: Наманган давлат университети ректори М.Х.Эсанов

Масъул муҳаррир: Илмий ишлар ва инновациялар бўйича проректор М.Р.Қодирхонов

Масъул муҳаррир ўринбосари: Илмий тадқиқот ва илмий педагогик кадрлар тайёрлаш бўлими бошлиғи Б.Уринов

ТАҲРИРҲАЙЪАТИ

Физика-математика фанлари: акад. С.Зайнобиддинов, акад. А.Аъзамов, ф-м.ф.д., проф. Ў.Розиқов, ф-м.ф.д., проф. М.Тўхтасинов, ф-м.ф.д., доц. Б.Саматов.

Кимё фанлари: акад.С.Рашидова, акад. А.Тўраев, акад. С.Нигматов, к.ф.д., проф. Ш.Абдуллаев, к.ф.д., проф. Т.Азизов.

Биология фанлари: акад. К.Тожибоев, акад. Р.Собиров, б.ф.д. А.Баташов.

Техника фанлари: т.ф.д., проф. А.Умаров, т.ф.д., проф. С.Юнусов.

Қишлоқ хўжалиги фанлари – г.ф.д., доц. Б.Камалов, қ-х.ф.н., доц. А.Қазақов.

Тарих фанлари – акад. А.Асқаров, с.ф.д., проф. Т.Файзуллаев, тар.ф.д, проф. А.Расулов, тар.ф.д., проф. У.Абдуллаев.

Иқтисодиёт фанлари – и.ф.д., проф.Н.Махмудов, и.ф.д., проф.О.Одилов.

Фалсафа фанлари – акад., Ж.Бозорбоев, ф.ф.д, проф. Ф.Тургунбоев, ф.ф.д., проф. М.Исмоилов, ф.ф.н., О.Маматов, PhD Р.Замилова.

Филология фанлари – акад. Н.Каримов, акад. Т.Мирзаев, фил.ф.д., проф. Н.Улуқов, фил.ф.д., проф. Ҳ.Усманова, фил.ф.д., проф. Б.Тухлиев.

География фанлари - г.ф.д., доц. Б.Камалов, г.ф.д., проф.А.Нигматов.

Педагогика фанлари: п.ф.д., проф. У.Иноят, п.ф.д., проф. Б.Ходжаев, п.ф.д., проф., Л.Муминова, п.ф.д., проф. Н.Эркабоева, п.ф.д., проф.Ш.Хонкелдиев.

Тиббиёт фанлари – б.ф.д. Ғ.Абдуллаев, тиб.ф.н., доц. С.Болтабоев.

Психология фанлари – п.ф.д., проф. З.Нишанова, п.ф.н., доц. М.Махсудова

Техник муҳаррир: А.Бойдедаев

Таҳририят манзили: Наманган шаҳри, Уйчи кўчаси, 316-уй.

Тел: (0369)227-01-44, 227-06-12 **Факс:** (0369)227-07-61 **e-mail:** ilmiy@inbox.uz

Ушбу журнал 2019 йилдан бошлаб Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссияси Раёсати қарори билан физика-математика, кимё, биология, фалсафа, филология ва педагогика фанлари бўйича Олий аттестация комиссиясининг диссертациялар асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

“НамДУ илмий ахборотномаси – Научный вестник НамГУ” журнали Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигининг 17.05.2016 йилдаги 08-0075 рақамли гувоҳномасига биноан чоп этилади. НамДУ Илмий-техникавий Кенгашининг 10.08.2019 йилдаги кенгайтирилган йигилишида муҳокама қилиниб, илмий тўплам сифатида чоп этишга рухсат этилган (Баённома № 8). Мақолаларнинг илмий савияси ва келтирилган маълумотлар учун муаллифлар жавобгар ҳисобланади.

24	А.Тожалиев Инновацион тафаккур ва ёшлар онгидаги ижтимоий когнитив ўзгаришлар жараёнлари У.Хаджиев	137
25	Жамиятда зиддиятнинг роли Ш. Ҳасанов	142
26	Ғарб ва шарқ алломаларининг стратегемалар ҳақидаги қарашлари Ў.Давлатжон	147
27	Тизимли ёндашув - фанлараро ёндашувнинг асосий омилидир. С.Ботирова	151
28	Интеллектуал маданият тушунчасининг ижтимоий-педагогик мазмуни Ж.Қурбонов	157
	10.00.00	
	ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ PHILOLOGICAL SCIENCES	
29	Ижтимоий интеграция жараёнида овоз синтезаторларининг ўрни М.Қурбонова	164
30	Idioms make your english sound more natural and interesting N.Mirzaholova	167
31	Is'hoqxon To'ra Ibrat olti tilli lug'at (المدانة ستة لغات)ni tuzilishi va undagi fe'lga oid so'zlarning zamon shakllari, leksik-semantik xususiyatlari Y.Rahmatullayev, R.Zaripov	174
32	Шахс нутқига ёш хусусиятларининг таъсири М.Саидова	180
33	Единицы измерения, используемые в «Бабурнаме» Ш.Самандаров	186
34	Ҳофиз Хоразмий ижодини биографик метод асосида ўрганиш М.Сулаймонов	190
35	“Жавоҳир ул-ажойиб”нинг уч гавҳари О.Туйчиева	197
36	Jozef Archibald Kronin asarlari orasida “Uch sevgi” asarining o'rni va ahamiyati I.Umrzaqov, M.Mirsadullayev	203
37	Концепт «Огонь» в прозаическом дискурсе в.яна (на материале исторической трилогии) Н.Хайдарова	207
38	“Фонетика” модулини ўқитишда илғор хорижий тажрибалардан фойдаланиш М.Ҳамидова	213
39	Адабий ёр-ёр Л.Шарипова	218

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Жамолхонов Ҳ. Ўзбек тилининг назарий фонетикаси: Ўқув қўлланма. – Тошкент: Фан, 2009. -222 б.
2. Миртожиев М.М. Ўзбек тили фонетикаси.- Тошкент: Фан, 2013.-424 б.
3. Сапарова К.О. Сопоставительно-типологическое исследование фоностилистики русского и узбекского языков (на материале фоновариантов слов). Автореф. дисс... д-ра филол.н. – Ташкент, 2009. – 50 с.
4. Саидахмедов Н. Педагогик маҳорат ва педагогик технология: Ўқув қўлланма.- Тошкент, 2006; Толипоп И.Қ., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари.-Тошкент, 2006; Йўлдошева Ж.Ф., Йўлдошева Т. Интерфаол таълим – сифат кафолати: Ўқув қўлланма. –Тошкент, 2008; Гаффарова Т. Бошланғич таълимда замонавий педагогик технологиялар. -Т.: Ўқитувчи, 2011.
5. Саидахмедова О. Филологик таълимда илғор хорижий тажрибалар модулининг ўқув методик мажмуаси.-Тошкент, 2017.- 83 б.

АДАБИЙ ЁР-ЁР

Шарипова Лайло Фрунзеевна

Бухоро давлат университети доценти, ф.ф.д.

Аннотация: Фольклорда маросим қўшиқларига дахлдор ёр-ёр жанри бор. XX асрнинг иккинчи ярми ўзбек шеърияти шу жанрни ўзлаштириб, ёзма ёр-ёрлар яратди. Мақолада ёзма ёр-ёрни адабий ёр-ёр деб аташ орқали фольклор жанридан фарқлаш, оғзаки ва ёзма бу икки жанрнинг ўхшаш ҳамда фарқли жиҳатлари, бадиияти хусусида фикр юритилган.

Калит сўзлар: чинга, ёр-ёр, адабий ёр-ёр, жанр стилизацияси, бармоқ вазни, аруз вазни.

ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЁР-ЁР

Шарипова Лайло Фрунзеевна

доцент Бухарского государственного университета, к.ф.н.

Аннотация: Фольклор имеет жанр ёр-ёр, связанный с церемониальными песнями. Этот жанр изучался в узбекской поэзии во второй половине XX в. Называя «писменный жанр как буквальный жанр», в статье обсуждается отличие этих двух жанров от фольклорного. Сходство и противопоставление аспектов как устного, так и письменного жанров, а также их положение в литературе.

Ключевые слова: чинга, ёр-ёр, литературный ёр-ёр, стилизация жанров, силлабический размер, размер аруз.

LITERARY YOR-YOR

Sharipova Laylo,

dotsent of Bukhara State Universitu

Candidate of Philological Sciences

Annotation: Folklore has yor-yor genre related to ceremonial songs. This genre was studied in Uzbek poetry in the second half of XX century. By calling "written genre as a literal genre" the article discusses the difference of these two genres from folklore. The similarity and contrasting aspects of both oral and written genres, their position in literature as well.

Key words: chinga, yor-yor, literaru yor-yor, stylization of genres, syllabic size, aruz (poetru metre) size.

Ёр-ёр халқ кўшиқларининг маросим кўшиқларига дахлдор жанр бўлиб, тўй маросимида ижро қилиб келинади. Келин куёвниқига олиб кетилиши жараёнида ижро қилинадиган бу кўшиқда тўй соҳибларини қутлаш, келинни куёвга, куёвни келинга таърифлаш, келинни ўзга хонадонга кетаётганидан қайғуриш, баъзи ҳолларда келиннинг ўз тақдирдан норозиликлари ифодаланади. Ҳазрат Навоий "Мезон ул-авзон" асарида "ёр-ёр" жанрига шундай таъриф беради: "Яна "чинга" дурким, турк улуси зифоф ва қиз кўчурур тўйларида ани айтурлар, ул сурудедур боғоят муассир ва икки навъдур. Бир навъи ҳеч вазн била рост келмас ва бир навъида бир байт айтилурким, мунсариҳи матвийи мавқуф бахридур ва "ёр-ёр" лафзини радиф ўрнига мазкур қилурлар, андоқким, байт:

Қайси чамандин эсиб келди сабо, ёр-ёр –

Ким дамидин тушти ўт жоним аро, ёр-ёр?

Муфтаилун фоъилон муфтаилун фоъилон" [1.582].

"Чинга" атамаси "Мухтасар" да ҳам учрайди. Кўринадики, илми арузда вазни сабаб тилга олинган "чинга" жанри бугун радифи асосида номланмоқда. Халқнинг аксарият ёр-ёрлари бармоқ вазнида, камдан-кам ҳолларда арузда битилганини қайд этиш лозим. Тўй кўшиқларидан бири саналган ёр-ёрларга фольклоршунос олим О.Собиров шундай таъриф беради: "Қиз узатар кечасида айтиладиган кўшиқлардан бири "ёр-ёр" лардир. "Ёр-ёр" кўшиқлари мусиқийлиги, маълум чўзиқ оҳангда кўпчилик бўлиб куйланиши, нақаротлари билан ажралиб туради" [5.88].

"Чинга" – ёр-ёр халқ тилидан тушмай куйлаб келингани сабаб шоирларга таъсир қилмай қолмади. Улар бу жанрга мурожаат қилдилар ва адабий "ёр-ёр" лар пайдо бўлди. Бу жанрнинг ўзлашуви мумтоз адабиётимизга тақалади:

Қойинини, янганинг қадрини бил, ёр-ёр:

Билиб анинг қадрини, шукрини қил, ёр-ёр.

Нуқтасига бу сўзнинг етмак керак, ёр-ёр,

Иззатини яхшироқ этмак керак, ёр-ёр [9.45].

Бу сатрлар Қул Убайдий қаламига мансуб. Қул Убайдий – Убайдуллохон ибн Маҳмуд Султон шайбонийлар сулоласининг йирик вакили бўлиш билан бир қаторда XVI аср ўзбек адабиёти намоёндаси сифатида уч тилда ижод қилиб, ўзбек, араб, форс тилларида девон қолдирган шоир ҳамдир. "Вафо қилсанг" китобида Қул Убайдийнинг "Маснавийлар" сарлавҳаси остида иккита шеъри келтирилган. Шеърлар маснавий шаклида қофияланган. Гарчи ҳижолаардаги қисқа-чўзиқлик мутаносиблиги мукамаллик касб этмаган бўлса-да, шеър Навоий ҳазратлари келтирган мунсариҳи матвийи мавқуф бахрида ёзилган. Асосийси, шеърда "ёр-ёр"

XX асрнинг иккинчи ярми ўзбек шеъриятида ривож топган адабий ёр-ёр давр руҳиятига уйғун эди ва аввало, жабрдийда аёл туйгуларини, севгисига етмаган ошиқ дардларини ўзида мужассам этди. Шеъриятнинг жанрий ранг-баранглигини таъминлашда хизмат қилди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Алишер Навоий. Мезон ул-авзон. ТАТ. 10-жилд. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. – Б. 582.
2. Мирзаева Зебо. Тун маликаси. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1990. – Б.46.
3. Каримов Н. Шеърий шакллар ва услубий йўналишлар // Китобда: Ўзбек адабиётида жанрлар типологияси ва услублар ранг-баранглиги. – Тошкент: Фан, 1983. – Б.109.
4. Мухаммад Юсуф. Сайланма. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2004. – Б.50.
5. Раззоқов Ҳ., Мирзаев Т., Собиров О., Имомов К. ва б. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. – Тошкент: Ўқитувчи, 1980. – Б.88.
6. Совет даври халқ кўшиқлари. ЎХИ, кўп томлик. – Тошкент: ЎзР ФАси нашри, 1983. – Б. 262.
7. Султон Акбарий. Довон. – Тошкент: Гафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1984. – Б. 27-28.
8. Суюндиқова О. Умр куйлари. – Тошкент: Ёш гвардия, 1986. – Б. 21.
9. Қул Убайдий. Вафо қилсанг (туркий “Девон”дан намуналар). – Тошкент: Ёзувчи, 1994. – Б.45.

ИНСОН, ТИЛ ВА МАДАНИЯТ

Мухаббат Саидова, ф.ф.н. доц.
Умиджон Қўзиев, PhD, НамДУ

Аннотация: Ушбу мақолада инсон ва унинг тана аъзолари номларини ифодаланган сўзларнинг қандай маъно ташиши ҳақида сўз кетади. Мазкур фикрлар “бош”, “кўз”, “соч” лексемалари мисолида изоҳланади.

Калит сўзлар: инсон, маданият, тил, лингвомаданият, тил бирлиги, лексема, мақол, метафора, “бош”, “кўз”, “соч”

ЧЕЛОВЕК, ЯЗЫК И КУЛЬТУРА

Мухаббат Саидова, к.ф.н. доц.
Умиджон Қўзиев, PhD, НамГУ

Аннотация. В данной статье освещены слова называющие человека и его отражение в языке, а также лексические единицы обозначающие части тела. Данные соображения иллюстрируются примерами “бош”, “кўз”, “соч”.

Ключевые слова: человек, культура, язык, лингвокультурология, лексическая единица, лексема, пословица, метафора, «бош», «кўз», «соч».

радифининг келтирилиши, “хай-хай ўлан” деб бошланиши ҳар бандга хос бўлавермайди.

Хай-хай ўлан, жон ўлан,

Жононадир ёр-ёр
Ҳар бир сўзи гавҳари
Якдонадир ёр-ёр [6.262.].

“Поэзиямизнинг қарийиб олтмиш йиллик тарихи давомида шоирларимиз бу шеър шаклига шу қадар кўп мурожаат этдиларки, натижада у қандайдир сийқалаша бошлади”². Олимнинг бу фикри 80-йилларгача бўлган шеърят учун ўринли. Чунки устоз адабиётшунос олимнинг фикри ҳам айнан шу йиллар хулосаси сифатида айтилган. 80-90-йиллар ўзбек шеъриятидаги ёр-ёрлар эса бахтни куйлаш, келинни, куёвни таърифлаш ёки келиннинг мажбур узатилаётгани, қиз онасининг дардларини эмас, маъшуқаси ўзгага насиб қилаётган ошиқнинг туйғуларини ифодалаган, бевафолик, хиёнат акс эттирилган ёр-ёрлардир. Ўз-ўзидан кўринадики, ёзма ёр-ёрлар фақат аёл дардини ташиш билан чегараланиб қолмай, аксариятида ошиқ лирик қаҳрамон даражасига кўтарилди.

З.Мирзаеванинг “Омонёр”и “Ёр-ёр” радифли шеърлар ичида мафтункорлиги, айна дамда, ёр-ёр стилизациясининг ўзига хос кўриниши сифатида таассурот тугдиради.

Гул бандига банд бўлган, омон ёра, дўст ёр,
Ёрининг ёри бордир, омон ёра, дўст ёр.
Йиғлама қиз, йиғлама, омон ёра, дўст ёр
Жонимни берай ёр-ёр, омон ёра, дўст ёр [2.46.].

Бу ёр-ёрлардаги кайфият давр фожиаларига ҳамоҳанг бўлиб кетади. Негаки бевафолик, хиёнат ўша даврнинг бошқа иллатлари билан чатишиб, миллат фожиасини юзага келтирган эди.

Ойгул Суюндиқованинг “Ёр-ёр” шеърида эса имконият, дард, изтироб ифодаси билан бир қаторда бахт тараннум этилган, ўзига хосликка эга адабий ёр-ёр. Бу адабий ёр-ёрда фольклорга хос ифода усулидан, оҳангидан ўринли фойдаланилган:

Сирдарёнинг тўлқин урган мавжида
Олтин сандиқ сирғилайди, ёр-ёр.
Осмон бағрин тўлдирган куй авжида
Қорабайир йўрғалайди, ёр-ёр.
Олтин сандиқ зулфин тутдинг қўлингда,
Кўзим очсам, гулзор ўнгу сўлимда
Келинсалом қилишга ҳам улгурмай,
Қўлим тутиб бошлаб кетдинг йўлингда [8.21.].

2 Каримов Н. Шеърый шакллар ва услубий йўналишлар // Китобда: Ўзбек адабиётида жанрла типологияси ва услублар ранг-баранглиги. – Тошкент: Фан, 1983. – Б. 109.

радифи бор. Мазмуни ҳам, вазни ҳам шеърнинг чинга – тўй кўшиғи эканлигини кўрсатиб турибди:

Меҳрки гулдин аён бўлғусидур, ёр-ёр,

Булбуду гул меҳрибон бўлғусидур, ёр-ёр[9.45.].

Бу шеърлар илк адабий ёр-ёрлар бўлиб, ўша даврда кенг тарқалмади. Умуман, мумтоз шеърятда ёр-ёр намунасини бошқа учратганимиз йўқ. Халқ ёр-ёрлари, асосан, бармоқ вазнида яратилган бўлиб, аруз вазнида яратилган намуналари нисбатан кам учрайди. Навоий ҳазратлари бекорга чингани икки навъ деб таъкидлаган эмаслар. Бир тури мунсариҳи матвийи мавқуф баҳрида ёзилган бўлса, бобокалонимиз ҳеч вазнга рост келмайди деб билган чингалари бармоқ вазнида ёзилгани кўриниб турибди. Аруз вазнидаги ёр-ёрларни ўрганиш, фақат бир баҳрда яратилганми, бошқа баҳрларда ҳам ёзилганми ёки йўқлиги алоҳида тадқиқотдир.

Тўй кўшиғи саналган ёр-ёр XX асрнинг иккинчи ярмида ёзма шеърятимизда кенг тарқалди. Бу шеърлар бармоқ вазнида ёзилгани билан ҳам, мотиви, образлар олами билан ҳам халқ ёр-ёрларига жуда яқин. Адабиётшунос олим Н.Каримов бу ҳақида шундай ёзади: “Ёр-ёр” радифи билан тугалланувчи тўй-маросим кўшиқлари фақатгина халқ оғзаки ижодида эмас, балки ёзма адабиётда ҳам кенг тарқалган. Аммо улар ёзма адабиёт вакилларида ҳам халқ шеърининг бевосита таъсири ўлароқ кўринади”[3.109.].

Аксарият адабий ёр-ёрлар ўтган асрнинг 70-80-йилларида яратилди. Уларда бахт мадҳи, лирик қаҳрамоннинг орзу-армонлари, кўп ҳолларда муҳаббатидан айрилган лирик қаҳрамоннинг изтироблари ифода этилган. Айрим ёр-ёрларда қарғаниш, иложсиз ҳолда ёрига бахт тилаш кайфияти устувор. Айрим ёр-ёрлар халқ ёр-ёрларига тақлид доирасида қолиб кетган:

Келинпошша попукдай,

Эсликкина, ёр-ёр, эсликкина.

Куёв тўра қиличдай

Кескингина ёр-ёр, кескингина [7.27-28.].

Одатда, халқ ёр-ёрлари “ҳай-ҳай ўлан” деб бошланади ва ҳар икки сатрда анъанавий радиф бўлади. Адабий ёр-ёрлар фольклор ёр-ёрларига хосликни баъзан анча тўлиқ, баъзан айрим хусусиятларинигина сақлаган.

Ҳай-ҳай ўлан, жон ўлан,

Жоним қақшар, ёр-ёр.

Қайда бўлсанг сен билан

Севгим яшар, ёр-ёр.

Муҳаммад Юсуфнинг “Ёр-ёр” шеъридаги бу тўртлик гўё нақаротдай такрор келган, қолган бандлар анъанавий ёр-ёр жанрига фақат оҳанг жиҳатидан монанд бўлиши мумкин:

Осмон олис, осмон жим,

Осмон юлдуз тўшайди

Билагингда бармоғим

Изи борга ўхшайди [4.50.].

Билагида севгилиси бармоқларининг изи бўла туриб, ўзга ёрга тегиб кетиш қисмати халқ ёр-ёрларида ҳам ифода этилган. Адабий ёр-ёрларда “ёр-ёр”